

Kürâunneml'in el-Münecced fi'l-luğa'da İstishâd Ettiği Âyetler
The Quranic Verses Cited by Kurâ'unnaml in al-Munajjad fi al-Luğa for Istishhâd

<https://doi.org/10.71083/rusuhder.1577225>

Şeyma Savaş

Arş. Gör., Uşak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı
Research Assistant, Uşak University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric
Uşak, Turkey

seyma.savas@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6522-4254>

Ramazan Ege

Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı.
Professor, Uşak University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric.
Uşak, Turkey

egeramazan66@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5749-510X>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 13.10.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 13.12.2024

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2024

Cilt/Volume: 4

Sayı/Issue: 2

Sayfa/Pages: 126-147

Atıf/Cite as: Savaş, Şeyma – Ege, Ramazan. "Kürâunneml'in el-Münecced fi'l-luğa'da İstishâd Ettiği Âyetler [The Quranic Verses Cited by Kurâ'unnaml in al-Munajjad fi al-Luğa for Istishhâd]". *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 4/2 (Aralık 2024):126-147

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2024 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

KÜRÂUNNEVL'İN *eL-MÜNECCED Fİ'L-LUĞA'DA İSTİŞHÂD ETTİĞİ ÂYETLER**

Öz

Bu çalışmada, Kürâunnevl'in *el-Münecced fi'l-luğa* isimli müşterek lafız sözlüğünde şevâhid olarak yer verdiği âyetler ve bu âyetleri hangi anlamlara nasıl istîşhâd ettiği inceleneyecektir. Arap dili çalışmalarında kullanılan temel yöntemlerden biri olan istîşhâd, Arap şiiri, Kur'ân âyetleri, hadisler ve diğer güvenilir dil kaynaklarından örnekler getirerek dil kurallarının ve anlamın tespit edilip doğrulanması işlevini görmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, lafzı ve mânâsı ile mütevâtir oluşu; yazılı olarak kayıt altına alınmış olması sebebiyle son derece güvenilir bir istîşhâd kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Arap dili ilimlerinde dâimiler tarafından Kur'ân âyetlerine istîşhâd amaçlı sıklıkla başvurulmuştur. Eserlerinde Kur'ân âyetlerine şevâhid olarak yer veren dâimilerden biri de hicrî 3. yüzyıl sonlarında Mısır'da yaşamış ve sözlük bilimi alanında eserler vermiş bir dilci olan Kürâunnevl'dir. (ö. 310/922) Onun günümüze ulaşmış üç eserinden biri olan *el-Münecced fi'l-luğa*, müşterek lafızlar hakkında yazılmış en eski ve kapsamlı sözlüklerden biridir. Müellifin sözlükte yer verdiği Kur'ân âyetlerinin sayısı 33'tür. Kürâ', genellikle âyetlerin sadece konuyla ilgili kısımlarını alıntılanmış, bazen de âyette geçen kelimenin daha az bilinen anlamlarını şâhid olarak seçmiştir. Ayrıca müellif, birden fazla şâhide başvurduğunda her zaman önce âyeti zikretmiştir. Eserde şevâhid olarak yaklaşık 700 yerde Arap şiiri kullanıldığı; buna karşın Kur'ân âyetlerinin sayısının daha sınırlı olduğu görülmektedir. Ancak bu durum, Kur'ân âyetlerinin müellife göre şevâhid olarak hiyerarşik açıdan daha alt seviyede olduğu anlamına gelmemektedir. Kürâunnevl'in *el-Münecced fi'l-luğa'da* Kur'ân âyetlerine şevâhid olarak daha az yer vermesinin sebebinin, Kur'ân'ın istîşhâd için daha az güvenilir olması değil; Arap şiirinin âyet sayısı sınırlı olan Kur'ân-ı Kerîm'e göre nicelik açısından daha geniş bir örneklem sunması olduğu söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Arap dili, Kürâunnevl, Kürâ', *el-Münecced fi'l-luğa*, Âyetle istîşhâd, Müşterek lafız, Sözlük bilimi.

THE QURANIC VERSES CITED BY KURĀ' AL-NAML IN *aL-MUNAJJAD FĪ aL-LUĞHA* FOR ISTISHHĀD

Abstract

This study analyzes the Quranic verses included as linguistic evidence in Kurā' al-Naml's lexicon *al-Munajjad fī al-luğha*, focusing on the methods and meanings with which the author employed these verses for *istishhād* (inference). *Istishhād*, one of the fundamental methods in Arabic linguistic studies, involves citing examples from reliable linguistic sources such as Arabic poetry, Qur'anic verses, ḥadīth, and proverbs to establish and verify language rules and meanings. The Qur'ān, with its oral and written transmission, which is considered *mutawātir* (mass-transmitted), and its linguistic eloquence, is regarded as a highly reliable source. For this reason, Quranic verses have been frequently utilized by linguists in Arabic linguistic sciences for the purpose of *istishhād*. Among the linguists who utilized Qur'anic verses for *istishhād* is Kurā' al-Naml (d. 310/922), a lexicographer who lived in Egypt during the late 3rd century AH and authored notable works in the field of lexicography. His *al-Munajjad fī al-luğha*, one of the three extant works attributed to him, is considered one of the earliest and most comprehensive dictionaries of homonymous terms. This dictionary contains 33 Qur'anic verses, which Kurā' al-Naml generally cites only in the specific portions relevant to the discussed entry. Occasionally, he chose to highlight less commonly known meanings of words in these verses. Furthermore, when using multiple forms of evidence in an entry, he consistently prioritizes Qur'anic verses over other sources. The dictionary also includes approximately 700 instances of Arabic poetry used for *istishhād*, significantly outnumbering the Qur'anic references. However, this does not indicate that Kurā' al-Naml regarded Qur'anic verses as less authoritative as evidence. The relatively limited use of Qur'anic verses in the *al-Munajjad fī al-luğha* can instead be attributed to the broader linguistic sample provided by Arabic poetry compared to the Qur'ān.

Keywords: Arabic language, Kurā' al-Naml, Kurā', *al-Munajjad fī al-luğha*, *Istishhād* with Qur'anic Verses, Polysemy, Lexicography.

* Bu makale, Prof. Dr. Ramazan EGE danışmanlığında hazırlanan "el-Münecced fi'l-luğa'da Çok Anlamlılık" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

İstîşhâd, Arap dili ilimlerinde, dil kurallarını temellendirmek ve lafızların anlamlarını tespit edip doğrulamak için başvurulan, Arap dilinin özelliklerini doğru ve güvenilir kaynaklardan yapılan alıntılar yoluyla ortaya konulmasını sağlayan bir yöntemdir. Nahiv, lugat ve belâgat âlimleri, Arap şiiri, Kur'ân âyetleri, hadisler ve Arap meselleri gibi kaynaklardan örnekler getirerek Arap dilinin yapısını ve kelimelerin anlamlarını tespit etmeye çalışmışlardır. Şevâhid kaynakları içinde Kur'ân-ı Kerîm, mütevâtir oluşu ve fesâhati ile öne çıkmış; Arap dili ilimlerinde istîşhâd açısından güvenilir ve tartışmasız bir unsur haline gelmiştir. Hicrî 3. yüzyılda yaşamış bir sözlük bilimci olan Kürâunneml de eserlerinde Kur'ân âyetlerine yer veren dilcilerden biridir. Kürâunneml'in *el-Münecced fi'l-luğa* isimli müşterek lafız sözlüğü, 33 âyet içermekte olup bunların 32 tanesi ile istîşhâd yapılmıştır. Müellif ve eserleri ile ilgili literatür incelendiğinde, *el-Münecced fi'l-luğa*'yı çeşitli yönlerden ele alan çalışmalar olduğu görülmüş, ancak şevâhidini Kur'ân âyetleri özelinde ayrıntılı şekilde inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Türkçe literatürde ise TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki Kürâunneml maddesi dışında Kürâunneml ve eserleri ile alakalı herhangi bir çalışma olmadığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, Kur'ân âyetlerine istîşhâd kaynağı olarak başvuran Kürâunneml'in, *el-Münecced fi'l-luğa* isimli sözlüğünde istîşhâd ettiği Kur'ân âyetleri incelenecektir. Araştırmada, Kürâunneml ve eseri *el-Münecced fi'l-luğa* tanıtılacak; eserde istîşhâd kaynağı olarak yer verilen Kur'ân âyetleri ayrıntılı şekilde ele alınacak, sözlükte bulunan 33 âyet tek tek incelenerek müellifin bu âyetlere hangi maddeler ve anlamlar için şâhid olarak başvurduğu tartışılacaktır.

1. Arap Dilinde İstîşhâd Hiyerarşisi ve Âyetle İstîşhâd

Arapçada “tanıklık etme” anlamındaki شهد¹ kökünden türeyen ve istifâl bâbından gelen استشهد (istîşhâd) kelimesi, “delil getirmek,² “birinden şâhit olmasını istemek”³ anlamına gelen bir mastardır. Arap dili ilimlerinde bir terim olarak istîşhâd, bir kelimenin anlamını tespit etmek, dil kurallarını ortaya koymak ve örneklendirmek amacıyla, Arap şiiri, Kur'ân âyetleri, hadis metinleri, Arap meselleri gibi güvenilir dil kaynaklarından alıntı yapmak olarak tanımlanabilir.⁴ İstîşhâd için kullanılan örneklere ise شاهد (şâhid) adı verilmektedir.⁵ Bu yöntemle dilciler, güvenilir sözlü ve yazılı kaynaklara dayanarak Arap dilinin kurallarını temellendirmiş, lafızların anlamlarını tespit etmiş, dilin yapısını ve kurallarını isabetli bir şekilde ortaya koymayı amaçlamışlardır. Pek çok eserde şevâhid kaynağı olarak ilk sırayı genellikle Arap şiiri almış, bunları Kur'ân âyetleri, Arap meselleri ve Hz. Peygamber'den aktarılan hadisler izlemiştir.

¹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 1987), 2/653.

² Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. et-Ṭayyib b. Muhammed eş-Şarkî, *Tahrîrü'r-rivâye fi takrîri'l-Kifâye*, thk. 'Ali Hüseyn el-Bevvâb (Riyâd: Dâru'l-İlmî li't-ṭibâ'ati ve'n-neşr, 1983), 95.

³ İsmâ'îl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-luğa ve Şihâhu'l-'Arabîyye*, thk. Aḥmed 'Abdulgaffûr 'Atṭâr (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 1987), 2/494.

⁴ İsmail Durmuş, “İstîşhâd”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/397.

⁵ Ebû el-Hasan 'Alî b. İsmâ'îl b. Sîde, *el-Muḥkem ve'l-muḥîtu'l-a'zam*, thk. 'Abdülhamîd Hendâvî (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2000), 4/181.

Arap dili çalışmalarında, Arap şiiri ve Kur'ân âyetleri, nahiv kurallarının ve lafızların anlamlarının tespiti açısından iki temel başvuru kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Klasik Arap şiirleri, İslam öncesi döneme kadar uzanan ve sözlü gelenekle aktarılan edebî eserlerdir. Bu eserler, Arap dilinin özelliklerini yansıttıkları için bir sözlük işlevi görmüş; lugat, nahiv ve belâgat kitaplarında hem semantik hem de morfolojik açıdan sıklıkla şevâhid olarak değerlendirilmiştir.⁶ Dolayısıyla dilcilerin eserlerinde Arap şiirinin, sayıca diğer şevâhidin genellikle önünde olduğu görülmektedir. Bu önemli işlevinden dolayı Arap dilinin tedvin sürecinde istîşhâd kaynağı olarak kullanılacak şiirlerin fesâhatine önem verilmiş, istîşhâd amacıyla kullanımı belli kurallara bağlanmıştır. Bu doğrultuda, Arap şiirinin dilde delil sayılabilmesi için hicrî 150 yılından önce vefât etmiş bir şâire ait olması şart koşulmuştur.⁷ Ayrıca dilciler, fesâhat şartını sağladığı sürece müslüman olmayan şâirlerin şiirleri ile de istîşhâd yapılabileceğini belirtmişlerdir.⁸

Arap dili çalışmalarında istîşhâd için başvuru bir diğer kaynak da hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân, ilahî bir metin olmasının yanı sıra, fesâhati, mütevâtirliği ve yazılı olarak aktarılmış olması sebebiyle dil kurallarının ve anlamın tespitinde tartışmasız bir otorite konumundadır.⁹ Nitekim pek çok dilci Kur'ân'daki çeşitli kırâat farklılıklarını inceleyerek, bu farklılıkların nahiv kaideleri üzerindeki etkilerini tartışmışlardır.¹⁰ Bilinen bir kıyasa aykırı olmadığı sürece Kur'an-ı Kerîm'in şâzz kırâatleri de dâhil, tüm kırâatleriyle istîşhâd yapılabileceği yönünde icmâ'¹¹ bulunmaktadır.¹² Ancak buna rağmen, Kur'ân âyetlerine şevâhid olarak özellikle sözlükçüler tarafından Arap şiirine kıyasla daha az sıklıkla başvurulmuştur. Örneğin hicrî 2. yüzyılda telif edilmiş önemli sözlüklerden biri olan *el-Cemhere*'de istîşhâd amaçlı kullanılan Arap şiiri örnekleri,¹³ âyetlerin sayısından¹⁴ çok daha fazladır. Fakat bu durum, Kur'ân-ı Kerîm'in fesâhat açısından Arap şiirinin gerisinde olduğu anlamına gelmemektedir. Kur'ân, yazılı olarak aktarıldığı için lafzen ve mânen Arap şiirine göre daha iyi korunmuş durumda olup fasih Arapların dilini en iyi yansıtan kaynaktır. Arap şiirine göre, Kur'ân âyetlerine istîşhâd amaçlı daha az başvurulmasının nedenlerinden biri, bir şevâhid kaynağı olarak Kur'ân-ı Kerîm'in Arap şiirine göre daha dar bir örneklem sunmasıdır. Zira Kur'ân-ı Kerîm, mesajı yönünden evrensel olmasının yanısıra; belli bir dönemde, belli bir topluma, belirli bir zaman dilimi içinde indirilmiş ilahî bir kelâm olup, edebî özellikler taşımasına rağmen edebî amaçlı inşâ edilmiş bir metin değildir. Arap şiiri ise pek çok dil kuralına kaynaklık eden, dilin farklı kullanımlarını ve edebî sanatları içeren, nesilden nesile aktarılan edebî eserlerdir. Dolayısıyla Arap şiiri, dilcilere istîşhâd açısından çok daha geniş bir örneklem sunmaktadır. Şiir, Arap toplumunu oluşturan kabilelerin dilini ve kültürünü yansıtan pek çok öğeyi de içermektedir. Yazılı olarak aktarılmamış olmasına rağmen

⁶ Soner Gündüzöz, "Arap Sözlükbilimi ve Sözlük Çalışmaları", *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, ed. İsmail Güler (İstanbul: İSAM yayınları, 2014), 26.

⁷ Gündüzöz, "Arap Sözlükbilimi ve Sözlük Çalışmaları", 30.

⁸ Celâlüddîn 'Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İktirâh fi usûli'n-naĥv*, thk. 'Abdulhakîm 'Atîyye (Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2006), 51.

⁹ Suyûtî, *el-İktirâh fi usûli'n-naĥv*, 39.

¹⁰ Yonis İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 131.

¹¹ Arap dili ilimlerinde icmâ', Basra ve Kûfe mektebi dilcilerinin bir konuda görüş birliğinde olması anlamına gelmektedir. Suyûtî, *el-İktirâh fi usûli'n-naĥv*, 39.

¹² Suyûtî, *el-İktirâh fi usûli'n-naĥv*, 73.

¹³ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, 3/1381-1508.

¹⁴ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, 3/1343-1359.

Arap şiirinin bu özelliği, istîşhâd amaçlı kullanımının daha yaygın olmasını sağlamıştır. Bunun ötesinde, Kur'ân ilimleri üzerine eserler telif eden dildiler, Arap şiirini, âyetlerde geçen kavram ve kelimelerin anlamlarını açıklamak üzere şevâhid olarak kullanmışlardır.¹⁵

Kur'ân ve Arap şiirinden sonra, Arap dili eserlerinde şevâhid olarak yer verilen bir diğer kaynak ise hadislerdir. Hadislerin mânâ ile rivâyet edilmesine izin verilmesi ve Arap olmayan râviler tarafından aktarılmaları gibi nedenler, bazı dildilerin hadisle istîşhâddan kaçınmasına yol açmıştır.¹⁶ İlk dönem dildileri, genellikle istîşhâd için Arap şiiri ve Kur'ân âyetlerini tercih etmişler, hadisle istîşhâda daha temkinli yaklaşmışlardır. Yine de, ilk dört asırda Arap dili çalışmalarında sınırlı sayıda da olsa hadislerle istîşhâd örnekleri bulunmaktadır.¹⁷ Özellikle sözlüklerde, nahiv kitaplarına göre hadisle istîşhâda daha fazla rastlanmaktadır.¹⁸ Nitekim Hâlîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-cümel* isimli nahiv eserinde, şevâhid olarak yalnızca birkaç hadise yer vermiş,¹⁹ fakat ilk sistematik sözlük sayılan *Kitâbu'l-ʿayn*'inde oldukça fazla sayıda hadisle istîşhâd yapmıştır.²⁰ Sözlüklerde hadislerle şevâhid olarak daha sık başvurulmasının sebebi, sözlüklerin dil kurallarını inşâ etmekten çok, lafızların anlamlarını kayıt altına alma amacı doğrultusunda telif edilmeleri olduğu söylenebilir.²¹ Ancak daha bütüncül bakıldığında, hadislerin çoğu zaman sözlüklerde istîşhâd amaçlı en az istifâde edilen kaynaklardan biri olduğu görülmektedir.

2. Kürâunneml'in Hayatı ve İlmî Kişiliği

el-Münecced fi'l-luğa'nın müellifi Kürâunneml'in tam adı Ebu'l- Ḥasen 'Alî b. el- Ḥasen b. el- Ḥüseyn el-Hünâî el-Ezdi'dir. (ö. 310/922) Biyografik kaynaklarda yaşamına dair ayrıntılı bilgi yer almamaktadır. Mevcut bilgilerden, onun hicrî III. yüzyılın ikinci çeyreğinde Mısır'da doğup yaşadığı ve İbn Düreyd (ö.321/933) ile çağdaş olduğu anlaşılmaktadır.²² Müellif, fiziki özellikleri nedeniyle, kısa boylu veya bedensel engelli olduğu için "karınca bacak"²³ anlamına gelen Kürâunneml "كراع النمل" lakabıyla tanınmış olup, kaynaklarda genellikle "Kürâ" olarak anılmaktadır.²⁴ Ezd kabilesine mensubiyeti ve ataları Hünâe b. Mâlik ve Devs b. Adnân ile olan bağı nedeniyle ayrıca "ed-Devsî, "el-Hünâî" ve "el-Ezdi" nisbeleriyle de tanınır.²⁵

¹⁵ Ebu'l-Ḥasen el-Mucâşî'î el-Belhî el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hudâ Maḥmûd Kırâ'a (Kâhire: Mektebetü'l-Ḥâncî, 1990), 1/194; Cihat Çelik, Hüseyin Yaşar, "Sahîh Kirâatlerin Tercihinde Şiir ile İstîşhâd Yönteminin Bir Tahlili," *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 18 (Haziran 2024), 4.

¹⁶ Suyûtî, *el-İktirâh fi uşûli'n-naḥv*, 43; Sa'îd el-Efġânî, *Fî uşûli'n-naḥv* (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1987), 47-48.

¹⁷ Mehmet Reşit Özbalkçı, *Kur'ân ve Hadisin Arap Gramerindeki Rolü* (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2007), 239.

¹⁸ Efġânî, *Fî uşûli'n-naḥv*, 133; 'Alî Ebu'l-Mekârim, *Usûlü tefkîri'n-naḥvi* (Kâhire: Dâru'l-ġarîb, 2007), 133.

¹⁹ Hâlîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî, *el-Cümel fi'n-naḥv*, thk. Faḥruddîn Kaḇâve (Beyrût: Mü'essesetü'r-risâle, 1995), 132,135,250.

²⁰ Hâlîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ʿayn*, thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî, Mehdî el-Maḥzûmî (Beyrût: Dâru ve Mektebetü'l-hilâl, 1988), 1/237, 2/318, 3/379, 4/132, 6/170...

²¹ Aḥmed Kâmeş, "el-Ḥadîşü'n-Nebeviyyü şâhiden luġaviyyen fi'l-mu'cemâti'l-kaḇîmeti mine'l-ʿAyn ile'l-Lisân", *Mecelletü Câmi'ati'l-Emîr 'Abdulkâdir li'l-ʿulûmi'l-İslâmiyyeti* 32/1 (2018), 187.

²² Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-'udebâ: İrşâdu'l-erîb 'ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrût: Dâru'l-ġarbi'l-İslâmî, 1993), 4/573.

²³ Hâlîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-ʿayn*, 1/199.

²⁴ Cemâlüddîn 'Alî b. Yusuf el-Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuḥât*, nşr. Muḥammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-fikri'l-ʿArabî, 1986), 2/240; Hayruddîn b. Maḥmûd b. Muḥammed ez-Ziriklî, *el-A'âm* (Beyrût: Dâru'l-ilm li'l-melâiyîn, 2002), 4/272.

²⁵ Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-'udebâ*, 4/573; Ebu'l-Ferec Muḥammed b. Ebî Ya'kûb İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd (Beyrût: Dâru'l-ma'ri'fe, 1971), 91-92.

Mısır'daki ilk sözlükçülerden biri olarak kabul edilen Kürâunneml, Mısırlı, Mağribli ve Endülüslü dilciler üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Daha sonraki dönemlerde yazılan sözlükler, Kürâ'ın çalışmalarından birçok alıntı içermektedir. Ayrıca, Kürâ' *et-tertibü'n-nuṭki*²⁶ olarak bilinen telaffuza dayalı alfabetik dizimi kullanan öncülerden biri olarak kabul edilmektedir. Müellifin eserlerinde hem Basra hem de Kûfe mekteplerine mensup dil âlimlerinden alıntı yapmış olması²⁷ hangi mektebe eğilimli olduğu konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmış, onu Basra mektebi dilcileri arasında sayanlar olduğu gibi,²⁸ Kûfe mektebine dâhil edenler de olmuştur.²⁹ Ancak Kürâunneml'in eserlerinde her iki mektepten dilcilerin görüşlerine yer vermiş olması göz önüne alındığında, onun belirli bir ekole bağlı olmaktan çok, eklektik bir yaklaşım benimsediği anlaşılmaktadır.³⁰

Kürâ'ın hayatı ve ilmî çalışmaları hakkında detaylı bilgi bulunmadığı gibi hocalarıyla ilgili de sınırlı bilgiler bulunmaktadır. Ancak, eserlerinde atıf yaptığı ve hocası olması muhtemel iki kişinin adı mevcuttur. Bu kişilerden biri Ebû 'Ali Aḥmed b. Ca'fer ed-Dîneverî (ö. 289/902), diğeri ise Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk el-İsfahânî'dir (ö. h. 287)³¹

Kürâunneml, dil bilimi ve sözlükçülük alanında birçok eser vermiş olmasına rağmen, günümüze onun yalnızca üç eseri ulaşabilmiştir. Bu eserler *el-Müntehab*,³² *el-Mücerred*³³ ve bu çalışmada incelenen *el-Münecced fi'l-luğa*'dır. Müellifin kaynaklarda adı geçen, ancak günümüze ulaşmayan diğer eserleri ise şunlardır:

*el-Münaḍḍad*³⁴ *el-Evzân*³⁵ *el-Muşaḥḥaf*, *el-Muntaẓam*, *el-Münemnem*, *el-Mu'avvef*, *el-Müveşşâ*. *Munazzam*, *Emsiletü'l-ğarîb 'alâ vezni'l-ef'âl*,³⁶ *el-Ferîd*³⁷ *el-Mücehhed*,³⁸ *Lehce fi'l-luğa*.³⁹

²⁶ Hüseyin Naşşâr, *el-Mu'cemu'l-'Arabi: Neş'etuhû ve taṭavvuruhû* (Kâhîre: Dâru'l-Mıṣr li't-ṭibâ'ati, 1988), 65.

²⁷ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 10.

²⁸ Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuḥât*, 2/240.

²⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 91.

³⁰ Seyf b. Sâlim b. Fuḍayl el-Muskerî, "Beyne'l-mezhebeyn: Kürâ'unneml enmûzecen", *'Alâmu ve menâhicü fî şinâ'ti'l-mu'cemiyyeti: Kürâ'unneml ve cühûduhü'l-luğaviyyeti nemûzecen*, Ed. Komisyon ('Ummân: Meṭâbi'u vizâratî'l-i'lâm, 2022), 24.

³¹ Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. el-Ḥasen el-Hünâî Kürâunneml, *el-Müntehab min ğarîb-i kelâmi'l-'Arab*, thk. Muḥammed b. Aḥmed el-Ömerî (Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, 1989), 726,728,756,778; Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. el-Ḥasen el-Hünâî Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, thk. Aḥmed Muḥtâr 'Ömer - Ḍâhî 'Abdulbâkî (Kâhîre: 'Âlemu'l-kütüb, 1988), 362.

³² Eser, konularına göre bâblara ayrılmış vaziyette, içeriğinde anlam bilimsel çalışmalar da bulunan bir tür sözlüktür. Kürâunneml, *el-Müntehab min ğarîb-i kelâmi'l-'Arab*, 45.

³³ Eser, kalb sistemine benzer bir yöntemle, alfabetik düzende hazırlanmış bir sözlüktür. Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. el-Ḥasen el-Hünâî Kürâunneml, *el-Mücerred fî Ğarîbi kelâmi'l-'Arab ve luğâtiha*, thk. Muḥammed b. Aḥmed el-Ömerî (Mekke: Mektebetü's-şakâfeti'd-dîniyye, 1992), 31.

³⁴ Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-'udebâ*, 4/573.

³⁵ Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuḥât*, 2/240.

³⁶ Yâkût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-'udebâ*, 4/573.

³⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 92.

³⁸ Celâlüddin 'Abdurrahmân es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî ṭabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuḥât*, thk. Muḥammed Ebû Faḍl İbrâhîm (Beyrût: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1981), 2/158.

³⁹ İsmail Paşa el-Bağdâdî el-Bâbânî, *Hediyyetu'l-'ârifîn: Esmâu'l-müellifîn ve âşâru'l-muşannifîn* (İstanbul: Müessesetü't-târîhi'l-'Arabî, 1951), 1/676.

3. el-Münecced fi'l-luğa

el-Münecced fi'l-luğa, hicrî 3. yüzyılın sonunda Kürâunneml tarafından kaleme alınmış bir müşterek lafız sözlüğüdür. Eserin ismi olan “münecced” (مُنَجَّد) “düzenlenmiş⁴⁰ veya ölçülüp tartılmış”⁴¹ anlamlarına gelmektedir. *el-Münecced fi'l-luğa*, günümüze ulaşan en eski ve en kapsamlı müşterek lafız sözlüklerinden biri olup⁴² yaklaşık 850 madde içermektedir. Sözlük altı ana bölüme ayrılmıştır. İlk beş bölümün içerdiği kelimeler tematik olarak sınıflandırılmış ve ilgili başlıklar altında toplanmıştır. Altıncı bölüm ise *et-tertibü'n-nuḫkî* adı verilen telaffuz esaslı alfabetik bir sistemle yazılmıştır. Kürâunneml, aslî ve zâid harflerin ayrıldığı bu sistemi ilk kullanan dilcilerden biri olarak kabul edilmektedir.⁴³ Sözlüğün bölümleri; *baştan ayağa vücut organları*,⁴⁴ *canlı türleri*,⁴⁵ *kuşlar ve benzerleri*,⁴⁶ *silahlar*,⁴⁷ *gökyüzü ve altındakiler*,⁴⁸ *yeryüzü ve üzerindeki*⁴⁹ şeklinde sıralanmış haldedir. Bu yönüyle sözlük aynı zamanda konulu sözlükler kategorisinde yer almaktadır. Eser, 1976 yılında Aḥmed Muḫtâr 'Ömer ve Ḍâḫî 'Abdulbâkî tarafından tahkik edilmiş ve yayımlanmıştır.⁵⁰

4. el-Münecced fi'l-luğa'da Âyetle İstîşhâd

Kürâunneml'in , *el-Münecced fi'l-luğa*'nın maddelerine, Arap şiiri, Kur'ân âyetleri, hadisler ve mesellerle istîşhâd yaptığı tespit edilmiştir. Müellifin eserde şevâhid olarak yer verdiği Kur'ân âyetlerinin sayısı, Arap şiirine kıyasla oldukça sınırlıdır. Sözlükte 33 âyet bulunmakta olup bu âyetlerin 32 tanesiyle istîşhâd yapılmış, geriye kalan bir tanesi ise eserde şâhid olarak yer verilen bir hadisin içerisinde alıntılanmıştır. Müellifin istîşhâd yaparken genellikle âyetin tamamını değil, sadece ilgili kısmını zikrettiği görülmektedir. Kürâ', istîşhâd ettiği âyetleri zikrederken neredeyse her zaman cümleye ⁵¹ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى (Yüce Allah şöyle buyurdu), ⁵² فِي الْقُرْآنِ (Kur'ân'da) gibi ifadelerle başlamıştır. Ayrıca Kürâ', bir maddeye hem âyet hem de şiirle istîşhâda bulunduğu her zaman önce Kur'ân âyetini, daha sonrasında şiiri zikretmiştir. Tek bir yerde şâzz kırâatle istîşhâdda bulunan müellif,⁵³ bunun dışında altıncı bölümün son maddesi olan *يَبْسُت* maddesinde, kırâat farklılığı ile ilgili İbn 'Abbâs'tan (ö. 68/687-88) nakledilen tartışmalı bir rivâyete de detaylı şekilde yer vermiş; ancak herhangi bir görüş tercihinde bulunmamıştır.⁵⁴ Başka bir dikkat çekici

⁴⁰ Cemâlüddîn Muḫammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrût: Dâru şâdir, 1993.), 3/416.

⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3/418.

⁴² Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 18.

⁴³ Aḥmed Nuşayyif el-Cenâbî, *ed-Dirâsâtü'l-luğaviyye ve'n-naḫviyye fi Mısr (Münzü neş'etihâ hattâ nihâyeti'l-ḫarnî'r-râbi'i'l-hicrî)* (Kâhire: Mektebetü dâru't-türâs, 1977), 246.

⁴⁴ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 30.

⁴⁵ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 59.

⁴⁶ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 84.

⁴⁷ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 98.

⁴⁸ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 102.

⁴⁹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 107.

⁵⁰ İsmail Durmuş, “Kürâunneml”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/561.

⁵¹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 235.

⁵² Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 273.

⁵³ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 109.

⁵⁴ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 362.

husus ise, Kürâ'ın bazı âyetleri, kelimenin daha az bilinen ve tefsirciler tarafından daha az tercih edilen anlamını kastederek ilgili maddeye istişhâd etmesidir.⁵⁵

5.el-Münecced fi'l-luğa'da Şevâhid Olarak Başvurulan Âyetler

1. {قَوْلَ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ}⁵⁶

“Nerede olursan ol, yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir.”

Müellif, bu âyeti altıncı bölümde bulunan شَطْرُ maddesinin “bir şeyin yönü, tarafı” anlamına delil olarak getirmiştir. Kürâ'ın ilgili kısmını zikrettiği âyet, Bakara Sûresi'nin üç farklı yerinde geçmektedir. Müellif, yukarıdaki âyeti zikrettikten sonra شَطْرُ maddesinin yön anlamına;

وَأَطَعْنُ بِالْقَوْمِ شَطْرَ الْمَلُو كِ حَتَّى إِذَا خَفَقَ الْمَجْدُحُ⁵⁷

*“Ve toplulukla hükümdarlara doğru ilerliyorum,
Ta ki micdah⁵⁸ yıldızı titrediğinde.”*

beytini de ayrıca şâhid olarak kullanmıştır.⁵⁹

2. {ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا}⁶⁰

“Doğru yoldan sapmamanız için en uygunu budur.”

Müellif bu âyeti, altıncı bölümdeki الْعَوْلُ kelimesinin “haktan sapmak, haksızlığa meyletmek” şeklindeki anlamına istişhâd etmiştir.⁶¹

3. {إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ}⁶²

“Eğer fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi.”

Kürâ' bu âyeti altıncı bölümde geçen ve “zafer” anlamına gelen الْفَتْحُ kelimesine istişhâd etmiştir. Müellif önce kelimenin anlamını eş anlamlısı olan النَّصْرُ ile açıklamış, ardından ilgili âyeti zikrederek الْفَتْحُ kelimesiyle zafer ve gâlibiyetin kastedildiğini belirtmiştir.⁶³

⁵⁵ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 40,109,140.

⁵⁶ el-Bakara 1/144,149,150.

⁵⁷ Müellifin kime ait olduğunu belirtmediği bu beyit, Dirhem b. Zeyd isimli bir şâire atfedilmiştir. Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-Zemaşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, thk. Muḥammed Bâsil 'Uyûnu's-Sevd (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998), 1/505.

⁵⁸ Arapların yağmur yağdırdığına inandıkları bir yıldızdır. İbn Sîde, *el-Muḥkem ve'l-muḥîtu'l-a'zam*, 3/64.

⁵⁹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 235.

⁶⁰ en-Nisâ' 4/3.

⁶¹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 273.

⁶² Enfâl 8/19.

⁶³ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 282.

4. {رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ} ⁶⁴

“Onlar geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte kalmaya razı oldular.”

Bu âyet, altıncı bölümdeki الْخَوَالِفُ maddesinin “kadınlar ve çocuklar” anlamına şâhid olarak gösterilmiştir. Müellif, önce kelimenin anlamını açıklamış, sonrasında ilgili âyeti zikretmiş ve âyette geride kalanlardan kastın kadınlar ve çocuklar olduğunu belirtmiştir.⁶⁵

5. {وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ} ⁶⁶

“İman edenlere, Rableri katında kendileri için bir öncelik bulunduğunu müjdele.”

Müellif bu âyeti, birinci bölümde, ana anlamı “ayak” olan قَدَمٌ maddesinde geçen قَدَمٌ صِدْقٍ şeklindeki eş dizimsel ifadeye istişhâd etmiştir. Kürâ‘, önce bu ifadeyi açıklamak için; لِي عِنْدَ فَلَانٍ قَدَمٌ لي عند فلانٍ şeklinde cümle içinde kullanmış, ardından kelimenin anlamını سَابِقَةٌ olan eş anlamlısı ile açıklayarak “öncelik” anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu açıklamalardan sonra müellif, ilgili âyetle söz konusu anlamı delillendirmiştir.⁶⁷ Benzer şekilde, Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) öğrencisi Aḥfeş (ö. 215/830 [?]) de âyetteki ifadeye “öncelik” (التقديم) anlamını vermiştir.⁶⁸ Müfessirler ise قَدَمٌ صِدْقٍ ifadesini, “öncelik”, “yüksek makam”⁶⁹ “önceden hazırlanmış bir hayır”, “cennet”⁷⁰ “peygamber şefaâtî”,⁷¹ “sâlih amel”⁷² şeklinde yorumlamışlardır.

6. {أَفَلَمْ يَتَّبِعُوا الَّذِينَ آمَنُوا} ⁷³

“İman edenler bilmediler mi ki...”

Müellif bu âyeti sözlüğün son maddesi olan ve altıncı bölümde bulunan يَتَّبِعُوا maddesinin “bildim” anlamına geldiğini açıklarken şâhid olarak göstermiştir. Kürâ‘, açıklamalarına Kâşım b. Ma'n'dan (ö.175 /791) bu fiilin Hevâzin⁷⁴ lehçesinde “bilmek” anlamında kullanıldığı şeklindeki bilgiyi aktararak başlamıştır. Sonrasında, Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'nin (ö. 204/819 [?]) “Bu,

⁶⁴ et-Tevbe 9/87.

⁶⁵ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 185.

⁶⁶ Yûnus 10/2.

⁶⁷ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 58.

⁶⁸ Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, 1/369.

⁶⁹ Ebû Sa'îd 'Abdullâh b. 'Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muḥammed 'Abdurrahmân el-Mar'asîlî (Beyrût: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî, 1997), 3/104.

⁷⁰ Ebû'l-Ḥasen Mukâtil b. Suleymân el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, thk. 'Abdullâh Maḥmûd Şehâte (Beyrût: Dâru ihyâi't-turâsi, 2002), 2/209.

⁷¹ Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli 'âyi'l-Ḳur'ân*, thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuḥsin et-Turkî (Kâhire: Dâru hicr, 2001), 12/209.

⁷² Ebû 'Abdillâh Faḥrûddîn Muḥammed b. 'Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrût: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî, 1999), 17/187.

⁷³ er-Ra'd 13/31.

⁷⁴ Mehmet Ali Kapar, “Hevâzin (Benî Hevâzin)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/276.

*Neħa' kabilesinin Vehbîl kolunun*⁷⁵ *lehçesidir.*" şeklindeki sözünü aktararak, Vehbîl lehçesinde de kelimenin benzer anlamda kullanıldığını belirtmiştir. Bu açıklamaların ardından Kürâ', istîşhâd için yukarıdaki âyeti vermiş, ardından âyetteki *يُنْسُ* fiilinin de "bilmek" anlamında olduğunu ifade etmiştir.

Kürâ' daha sonra, hocalarından biri olan Ebû Yûsuf Ya'qûb b. İshâk el-İşfahânî'nin (ö.287/900) kendisine şu bilgiyi aktardığını açıklamıştır: "*Alî b. 'Abdül'azîz (ö.286/899) aracılığıyla Ebû 'Ubeyd (ö.224/838) dedi ki: Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), Cerîr b. Hâzim (ö.170/787), ve Zübeyr b. Hırrît (ö.121/739[?]) ya da Ya'lâ b. Hâkîm (ö.130/748[?]) aracılığıyla İbn 'Abbâs 'tan nakledildi. Bir başka rivâyette ise Cerîr b. Hâzim aracılığıyla Ya'lâ b. Hâkîm ve İkrime (ö.105/723) aracılığıyla İbn 'Abbâs 'tan nakledildi. İbn 'Abbâs, bu âyeti { أَقْلَمَ يَنْبِيْنُ الَّذِينَ آمَنُوا } "İman edenler anlamadılar mı?" şeklinde okurdu ve şöyle derdi: Yazıcı diğerini (يُنْسُ) yazarken uykuluydu ve bu yüzden yanlış yazdı."*⁷⁶

Sözlüğün son maddesi olan *يُنْسُ* maddesinde bu rivâyetlere değinen Kürâ' açıklamalarının ardından herhangi bir kişisel görüş beyânında bulunmamıştır. Müellifin hocasından aktardığı söz konusu rivâyetler, Taberî tefsirinde yer almaktadır.⁷⁷ Rivâyeti İbn 'Abbâs'tan aktaran Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm ise âyeti yazan kişinin uykulu olduğu ve bu nedenle yanlış yazdığı şeklindeki bir ayrıntıdan hiç bahsetmemektedir.⁷⁸ Zemağşerî ise bu rivâyetten bahsederken, yazıcının *س* harfini yazdığı sırada uykulu olması nedeniyle hata yaptığı bilgisini aktarmış, ancak böyle bir hata yapılmasını inandırıcı ve kabul edilebilir bulmadığını da belirtmiştir.⁷⁹ Ayrıca bazı kaynaklarda rivâyetin İbn 'Abbâs'tan gelmediği, Kur'ân'ın yazıya geçirilmesi ve toplanması sürecinde böyle bir şeyin gözden kaçmasının mümkün olmadığı bilgisi yer almaktadır.⁸⁰ İbn Cinnî (ö. 392/1002) ise, şâzz kırâatleri incelediği eseri olan *el-Muhteseb*'de bu rivâyeti aktarırken, { أَقْلَمَ يَنْبِيْنُ } ifadesinin {يُنْسُ} 'nin tefsiri olduğunu belirtmiş, söz konusu fiilin burada "anlamak, bilmek" anlamlarına geldiğini ifade etmiştir. İbn Cinnî'ye göre *يُنْسُ* fiilinin ana anlamı ile *يُعَلِّمُ* fiilinin anlamı arasında bir ilişki vardır. Çünkü bir şeyi öğrenmeye çalışan kişi, pek çok ihtimâli düşünerek ilerler. Eğer kesin bir bilgiye ulaşırsa, onu kabul eder ve diğer ihtimâlleri bir kenara bırakıp onlardan yana umudunu yitirir. Bu durum, *يُنْسُ* fiilinin ana anlamı olan "umutsuz olma" haline benzemektedir.⁸¹ Fakat İbn Cinnî de konuyla alakalı yalnızca bu bilgileri aktarmış, âyeti yazan kişinin uykulu olduğu rivâyetinden bahsetmemiştir.

.7 { أَمْرًا مُنْزَفِيهَا }⁸²

⁷⁵ İbrahim Sarıçam, "Neħa' (Benî Neħa')", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/535.

⁷⁶ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 362.

⁷⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili 'âyi'l-Ķur'ân*, 13/537.

⁷⁸ Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Feđâ'ilu'l-Ķur'ân*, thĶ. Mervân el-'Atiyye vd. (Dımaşk; Beyrût: Dâru İbn Keşîr, 1995), 302.

⁷⁹ Ebû'l-Kâsım Maħmûd b. 'Amr ez-Zemağşerî, *el-Keşşâf 'an ĥakâ'iki't-tenzîli'n-nâtiĶ 'an deĶâ'iki't-te'vil* (Beyrût: Dâru'l-Me'ârif, 2009), 541.

⁸⁰ Muħammed 'Abdül'azîm Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Ķur'ân*, thĶ. Fevvâz Aħmed Zemerlî (Beyrût: Dâru't-turâşi'l-'Arabî, 1995), 1/319-320.

⁸¹ Ebu'l-Feth 'Osmân b. Cinnî el-Mevşîlî el-Bağdâdî, *el-Muhteseb fi tebyîni vucûhi şevâzi'l-Ķur'ât ve'l-îğâhi 'anhâ*, thĶ. Muħammed 'AbduĶâdir 'AĶâ (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1998), 2/31.

⁸² el-İsrâ' 17/16.

"Şımarmış kişilerin sayısını artırırız /onlara emrederiz."

Sözlüğün altıncı bölümünde geçen âyetin tamamı, *وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ* {وَالْقَوْلُ فَنَدَمْنَا مَا تَذْمِيرًا} "Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde, o ülkenin varlıklı ve şımarmış kişilerini sayısını artırırız /onlara emrederiz. Bu suretle onlar kötülük işlerler; böylece o ülke helâke müstahak olur." şeklindedir. Kürâ', bu âyeti, *أَمَرَ* maddesinin "çoğalttı" anlamına istîşhâd etmiştir. Müellif, öncelikle kelimenin birincil anlamını "nehyin zıddı" şeklinde açıklamış, sonrasında diğer anlamı olan "çoğalttı" anlamını vermiştir. Bu açıklamaların ardından, ilgili âyeti Hasan-ı Başrî'nin (ö. 110/728) *أَمَرْنَا* (âmernâ) şeklindeki kırâatiyle alıntılanmıştır.⁸³ Hasan-ı Başrî'nin kırâati ise şâzz kırâatlerden biri olarak değerlendirilmektedir.⁸⁴ Taberî, âyetteki bu kelimenin *أَمَرْنَا* ve *أَمَرْنَا* olarak iki farklı kırâati olduğunu, uzatılarak okunduğunda "çoğalttı" anlamına geldiğini, uzatılmadığında ise emrettik manasında olduğunu belirtmiştir.⁸⁵ Âyetteki *أَمَرْنَا* ifadesinin anlamı tefsirlerde "emrettik", "yönetici kıldık" şeklinde de geçmektedir.⁸⁶

8. {قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِرَاتِهِ} ⁸⁷

"De ki: "Herkes kendi yapısına uygun işler görür."

Kürâ' bu âyeti altıncı bölümdeki *شَاكِلَةٌ* kelimesinin "ana yoldan ayrılan küçük yol" anlamına şahid olarak göstermiş, âyette de bu kelimenin "bir kişinin kendi yolu, tarzı veya mezhebi" anlamına geldiğini belirtmiştir.⁸⁸

9. {لَا خُذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ} ⁸⁹

"Mutlaka onu kudretimizle yakalardık."

10. {فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ} ⁹⁰

"Derken üzerlerine yürüyüp onlara sağ eliyle bir darbe indirdi."

11. {وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ} ⁹¹

"Allah'a yemin ederim ki, putlarınıza bir tuzak kuracağım!"

Bu âyetlere altıncı bölümde "الْيَمِينِ" maddesinin farklı anlamları için şevâhid olarak başvurulmuştur. Kürâ' *الْيَمِينِ* kelimesinin âyette, "Eğer o, bize karşı yalan uydurmuş olsaydı, onu

⁸³ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 109; Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli 'âyi'l-Kur'ân*, 14/530.

⁸⁴ Şemseddîn Muhammed el-Halîl el-Ğabâkıbî, *İzahu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz*, thk. Aḥmed Ḥalîd Şukrî ('Ammân: Dâru 'Ammâr, 2003), 490.

⁸⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli 'âyi'l-Kur'ân*, 14/530

⁸⁶ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 3/250-251.

⁸⁷ el-İsrâ' 17/84.

⁸⁸ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 232.

⁸⁹ el-Ğâkkâ 69/45.

⁹⁰ el-Enbiyâ' 21/57.

⁹¹ eş-Şâffât 37/93.

mutlaka kudretimizle yakalardık" şeklinde "güç" anlamında kullanıldığını belirtmiş, ancak burada sağ elin kastedildiği görüşünü de ayrıca aktarmıştır. Müellif, bu kullanıma "*Derken üzerlerine yürüyüp onlara sağ eliyle bir darbe indirdi.*" âyetini örnek olarak vermiştir. Bu açıklamaların ardından Kürâ', *اليمين* kelimesinin diğer bir anlamı üzerinde durarak bu kelimenin "yemin" anlamına da geldiğini belirtmiş "*Vallâhi, putlarınıza bir tuzak kuracağım*" âyetindeki kase m üslubunu buna örnek olarak vermiştir.⁹²

12. {إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانَ فِي أُمْنِيَّتِهِ} ⁹³

"...bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın."

Altıncı bölümde bulunan *التَّمَنَّى* kelimesi, müellif tarafından "bir kimsenin bir şeye sahip olmayı arzulaması" şeklinde tanımlanmış, ardından yukarıdaki âyet bu anlama şahid gösterilmiştir.⁹⁴ Âyetin baş tarafı { وَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانَ فِي أُمْنِيَّتِهِ } "*Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, bir şey temennî ettiği zaman, şeytan onun bu temennîsine dair vesvese vermiş olmasın.*" şeklindedir.

13. {وَمَا جَعَلْ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ} ⁹⁵

"...dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi."

Kürâ', bu âyeti altıncı bölümde, *الْحَرَجُ* maddesinin "zorluk" anlamına istîşhâd etmiştir. Müellif *الْحَرَجُ* kelimesini eş anlamlısı olan *الضيق* ile açıklamış, ardından yukarıdaki âyeti zikretmiştir.⁹⁶

14. {فَطَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ} ⁹⁷

"...toplulukları boyun eğmiş olarak kaldı."

Kürâ' bu âyeti birinci bölümdeki *العُنُق* maddesinin "bir topluluk veya insan grubu" anlamına istîşhâd etmiş, kelimenin çoğul formunun *الأعناق* olduğunu belirtmiştir. Ardından yukarıdaki âyeti zikreden müellif, âyetteki *أَعْنَاقُهُمْ* ifadesinin "onların toplulukları" anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁹⁸ Âyetteki bu kelime, tefsirciler tarafından "boyun", "bir topluluğun ileri gelenleri" olarak anlaşılmış,⁹⁹ lugatçilerin bir kısmı da kelimeye "topluluk" anlamını vermiştir.¹⁰⁰ Müellif de kelimeyi lugatçiler gibi tanımlamış, tefsirciler tarafından tercih edilmeyen anlamı esas almıştır.

⁹² Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 361.

⁹³ el-Ḥacc 22/52.

⁹⁴ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 154.

⁹⁵ el-Ḥacc 22/78.

⁹⁶ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 178.

⁹⁷ eş-Şu'arâ' 26/4.

⁹⁸ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 40.

⁹⁹ Ṭaberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli 'âyi'l-Kur'ân*, 17/545.

¹⁰⁰ Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 1/168; Ebu'l-Hüseyn Aḥmed b. Fâris el-Kazvîni, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. 'Abdusselâm Muḥammed Hârûn, (b.y.: Dârul-fikr, 1979), 4/159.

15. {تَهَنَّرَ كَأَنهَا جَانٌّ} ¹⁰¹

“...yılan gibi hareket eder.”

Altıncı bölümde alıntılanan bu âyet الجَانُّ maddesinin “yılan” anlamına delil olarak gösterilmiştir. Müellif önce kelimenin ana anlamını الْجَنِّ (cinler) şeklinde açıklamış, daha sonra ikincil anlamından bahsetmiş, ardından pek çok yerde yaptığı gibi âyeti bağlamı bozulmayacak şekilde kısmen zikretmiştir.¹⁰² İlgili âyetin tamamı, {وَأَلْقَى عَصَاهُ فَلَمَّا رَأَاهَا تَهَنَّرَ كَأَنهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ} “Değneğini at.” (Mûsâ değneğini attı.) Onu yılanmış gibi hareket eder görünce, dönüp ardına bakmadan kaçtı.” şeklindedir.

16. {أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ} ¹⁰³

“Yaratıcıların en güzelini bırakarak Ba’le mi tapıyorsunuz?”

Bu âyet, müellifin verdiği bilgiye göre Yûnus Peygamber’in kavminin taptığı putun adı olan ve sözlüğün altıncı bölümünde bahsedilen البَعْلُ maddesine istîşhâd edilmiştir.¹⁰⁴ Kürâ, بَعْلُ kelimesinin diğer anlamları olan “kadının kocası”, sulanmaksızın kökleriyle yerden su alan hurma ağacı, “ فَحَالٌ olarak bilinen erkek hurma ağacı” şeklindeki anlamlarına değinmiş,¹⁰⁵ sonrasında ilgili âyeti zikretmiştir. Fakat müellifin âyeti alıntıladığı Şâffât Sûresi’nde bu put, İlyâs Peygamber’in kavminin taptığı put olarak anlatılmaktadır.¹⁰⁶ Sûrenin devamında, Lût Peygamber’den¹⁰⁷ ve Yûnus Peygamber’den¹⁰⁸ de bahsedilmektedir. Müellifin البَعْلُ maddesini Yûnus Peygamber’in kavminin taptığı put olarak açıklamasının muhtemel nedeni budur. Nitekim بَعْلُ kelimesi, Kur’ân’da Şâffât Sûresi dışında başka hiçbir yerde put anlamında kullanılmamıştır.¹⁰⁹ Sâmî dillerinde ise “efendi, üstün olan, Tanrı’ya yaklaştıran put” anlamlarına gelen Ba’l,¹¹⁰ Eski Ahit’te de Yahudilerin taptığı put olarak geçmektedir.¹¹¹

17. {عَجِّلْ لَنَا قِطْنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ} ¹¹²

“Hesap gününden önce payımızı hemen ver!”

Müellif, bu âyeti canlı türlerinden bahsettiği ikinci bölümde yer alan ve ana anlamı “kedi” olan الْقِطُّ maddesinin “pay” anlamına istîşhâd etmiştir. Kelimeyi, eş anlamlısı olan “para veya

¹⁰¹ en-Neml 27/10.

¹⁰² Kürâunneml, el-Münecced fi'l-luğa, 160.

¹⁰³ eş-Şâffât 37/125.

¹⁰⁴ Kürâunneml, el-Münecced fi'l-luğa, 142.

¹⁰⁵ Kürâunneml, el-Münecced fi'l-luğa, 141.

¹⁰⁶ eş-Şâffât 37/ 123.

¹⁰⁷ eş-Şâffât 37/ 133.

¹⁰⁸ eş-Şâffât 37/139.

¹⁰⁹ en-Nisâ’ 4/128; Hûd 11/72.

¹¹⁰ DîA, “Ba’l”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991.), 553.

¹¹¹ Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2009), Krallar 2: 18-28.

¹¹² Şâd 38/16.

benzeri bir konuda hazırlanan bir belge veya senet” anlamındaki الصَّنَكُّ¹¹³ ile açıklamış, ardından kelimenin çoğul formunun فُطُوطٌ olduğunu belirtmiştir. Kürâ' kelimenin bu anlamına yukarıdaki âyetle istîşhâdda bulunduktan sonra, A'sâ'nın (ö. 7/629 [?]) şu beyitini de ikinci bir delil olarak kullanmıştır:¹¹⁴

وَلَا الْمَلِكُ النُّعْمَانُ يَوْمَ لَقِيْتُهُ   بَغِيْطَتِهِ يُعْطِي الْقُطُوْطَ وَيَأْتِقُ¹¹⁵

“Kral Nu'mân'ın hoşnutluğu ile karşılaştığım gün,
Üstünlük göstererek senetler dağıtırdı.

18. {إِذْ تَسُوْرُوا الْمِحْرَابَ} ¹¹⁶

“Hani onlar duvarı aşarak mabede girmişlerdi.”

Müellif bu âyeti altıncı bölümdeki المِحْرَابُ maddesinin "oda" anlamına şâhid olarak göstermiş, ardından aynı anlama 'Ömer b. Ebî Rebî'a el-Maḥzûmî'ye (ö. 93/711-12) atfettiği şu beyitle istîşhâd etmiştir:¹¹⁷

رَبِّةٌ مِحْرَابٍ إِذَا جِئْتُهَا   لَمْ أَرْضَ حَتَّى أَرْتَقِي سُلْمًا¹¹⁸

“Mihrabın hanımı ki, ne zaman yanına varsam,
Merdivene tırmanmadan onunla karşılaşmam.”

19. {رُخَاءٌ حَيْثُ أَصَابَ} ¹¹⁹

“...dilediği yere hafif hafif eserdi.”

Müellif altıncı bölümde alıntıladığı bu âyeti fiiline istîşhâd etmiş, burada fiilin “bir şeyi hedeflemek veya istemek” anlamına geldiğini belirtmiştir. Kısmen zikredilen âyetin tamamı {فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ} ¹²⁰ “Biz de rüzgârı onun buyruğuna verdik. Rüzgâr, onun emriyle dilediği yere hafif hafif eserdi.” şeklindedir.

¹¹³ Mu'arreb bir kelime olup kökeni Farsça'daki چَكْ kelimesidir. Ebû Maşûr Muhammed b. Aḥmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, thk. Muhammed 'Avd Mir'ab (Beyrût: Dâru ihyâ'i't-turâsî'l-'Arabî, 2001), 9/318.

¹¹⁴ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 64.

¹¹⁵ Meymûn b. Kaş el-A'sâ, *Dîvânü'l-A'sâ el-Kebîr*, nşr. M. Muhammed Ḥuseyn (Kâhire: Mektebetü'l-âdâb bi'l-cemamîz el-maḥba'atü'n-nemûzeciyye, 1950), 219.

¹¹⁶ Şâd 38/21.

¹¹⁷ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 326.

¹¹⁸ Bu beytin Vaḍdâh el-Yemen'e (ö.89/708) ait olduğu düşünülmekte ve onun dîvânında yer almaktadır. Beytin ikinci satırı dîvânda “لم ألقها أو أرتقي سلماً” şeklindedir. Muhammed Behcet el-Eşrî, Aḥmed Hasan ez-Zeyyât, *Dîvânü Vaḍdâh el-Yemen*, thk. Muhammed Ḥayru'l-bekâ'î (Beyrût: Dâru şâdir, 1996), 84.

¹¹⁹ Şâd 38/36.

¹²⁰ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 125.

20. {فَلَمَّا اسْفُوتْنَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ} ¹²¹

“Onlar bizi bu şekilde öfkelerince biz de onlardan öç aldık.”

Kürâ‘, bu âyeti altıncı bölümdeki آسف filinin “öfkelerince” anlamına şâhid olarak göstermiştir. Müellif, öncesinde bu filin اَغْضَبَ ile aynı anlamda olduğunu belirtmiş, daha sonra ilgili âyeti zikretmiştir. ¹²²

21. {وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ} ¹²³

“...sen onları konuşmalarından tanırdın.”

Müellif, âyeti اللّٰحْنُ maddesine istîşhâd etmiştir. Kelimeyi بِلْحِنِهِ “Kendi dilinde konuştu.” şeklinde cümle içinde kullanarak kelimenin burada “bir kimsenin kendi dilinde veya lehçesinde konuşması” anlamına geldiğini, Kur’ân’da da benzer şekilde kullanıldığını belirtmiştir. ¹²⁴

22. {فِي أَمْرِ مَرِيحٍ} ¹²⁵

“...onlar kararsız bir hâdedirler.”

Âyetin tamamı {بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَّرِيحٍ} Hattâ gerçek kendilerine gelince onu yalanladılar. Artık onlar kararsız bir hâdedirler.” şeklindedir. Müellif bu âyeti altıncı bölümde bulunan مَرَج fiilinin “bozuldu” anlamına delil getirmiştir. Kürâ‘, bu fiili عَهْدُ الرَّجُلِ “Adamın ahdi (sözü) bozuldu.” şeklinde cümle içinde kullanmış, ardından kısmen alıntılıdığı yukarıdaki âyeti zikretmiştir. Âyetle istîşhâd yaptığı her yerde, alıntı yaptığı metnin âyet olduğunu belirten Kürâ‘, bu ifadenin âyet olduğunu belirtmemiştir. Bu açıklamaların ardından Kürâ‘, مَرَج fiilinin “bozuldu” anlamına Züheyir b. Ebî Sülmâ’nın (ö. 609 [?]) şu beyiti ile ayrıca istîşhâda bulunmuştur. ¹²⁶

مَرَجَ الدِّينَ فَأَعْدَدْتُ لَهُ مُشْرِفَ الْحَارِكِ مَحْبُوكِ النَّبِيحِ ¹²⁷

“Düzen bozuldu, ben de onun için,

Sırtı düzgün, gövdesi sağlam bir binek hazırladım.”

23. {دَنُوبًا مِثْلَ دَنُوبِ أَصْحَابِهِمْ} ¹²⁸

“...benzerlerinin payı gibi bir ceza payı var!”

¹²¹ ez-Zuḥruf 43/55.

¹²² Kürâunneml, el-Münecced fi'l-luğa, 108.

¹²³ Muhammed 47/30.

¹²⁴ Kürâunneml, el-Münecced fi'l-luğa, 322.

¹²⁵ Kâf 50/5.

¹²⁶ Kürâunneml, el-Münecced fi'l-luğa, 330.

¹²⁷ Züheyir b. Ebî Sülmâ, Dîvânü Züheyir b. Ebî Sülmâ, thk. ‘Alî Ḥasen Fâ‘ûr (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1988), 34.

¹²⁸ ez-Zâriyât 51/59.

Bu âyet, sözlüğün altıncı bölümündeki الذَّنُوبِ maddesine şâhid gösterilmiştir. Müellif önce kelimenin “nasip, pay” anlamına geldiğini, eş anlamlısı النَّصِيبِ ile açıklamış, sonrasında ilgili âyetle anlamı delillendirmiştir.¹²⁹ Kürâ“ın kısmen zikrettiği âyetin tamamı، فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ {“Şüphesiz zulmedenler için benzerlerinin azap payı gibi payları vardır. Artık azabımı acele istemesinler.” şeklindedir.

24. {وَالنَّجْمِ وَالشَّجَرِ يَسْجُدَانِ} ¹³⁰

“Otlar ve ağaçlar (Allah'a) boyun eğerler.”

Âyet, beşinci bölümdeki النَّجْمِ maddesinin “yeryüzündeki gövdesiz bitki” anlamına şâhid olarak gösterilmiştir. Müellif, âyeti zikrettikten sonra kelimenin çoğul formunun نُجُومِ olduğunu belirtmiştir.¹³¹

25. {يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ وَنُحَاسٌ} ¹³²

“Üstünüze ateşten yalın bir alevle kıpkızıl bir duman gönderilir.”

Altıncı bölümde alıntılanan bu âyet، النُّحَاسِ maddesinin “duman” anlamına delil olarak getirilmiştir. Müellif kelimeyi الدُّخَانِ şeklinde eş anlamlısı ile açıklamış, ardından âyeti zikretmiştir.¹³³

26. {وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِن قَبْلِهِمْ} ¹³⁴

“Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar...”

Bu âyet “yaşanılan yer” anlamındaki الدَّارِ maddesinin bir diğer anlamı olan “Medîne şehri” için şâhid olarak gösterilmiştir. Müellif, kelimenin bu anlamına âyeti delil gösterdikten sonra, Medîne için kullanılan diğer isimleri، طَيْبَةُ، وَطَابَةُ، وَيَنْبُرُ، الْعَذْرَاءُ، جَابِرَةُ، الْمَجْبُورَةُ، وَالْمَسْكِينَةُ، الْمُحَبَّةُ، الْمُحِبَّةُ، الْمَحْبُوبَةُ، وَيَنْدُدُ şeklinde sıralamıştır.¹³⁵

27. {فَامشُوا فِي مَنَاكِبِهَا} ¹³⁶

“Haydi onun üzerinde yürüyün!”

¹²⁹ Kürâunneml, el-Münecced fi'l-luğa, 207.

¹³⁰ er-Rahmân 55/6.

¹³¹ Kürâunneml, el-Münecced fi'l-luğa, 103.

¹³² er-Rahmân 55/35.

¹³³ Kürâunneml, el-Münecced fi'l-luğa, 337.

¹³⁴ Haşr 59/9.

¹³⁵ Kürâunneml, el-Münecced fi'l-luğa, 197.

¹³⁶ el-Mülk 67/15.

Müellif bu âyeti birinci bölümdeki الْمُنْكَب maddesinin “yer yüzeyinin bir yanı” anlamına istişhâd etmiş, kelimenin çoğul halinin الْمَنَاكِب olduğunu belirtmiştir.¹³⁷

28. { لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا }¹³⁸

“Orada ne bir uyku/serinlik ve ne de içecek bir şey tadacaklar!”

Bu âyet ana anlamı “soğuk” olan الْبَرْد maddesinin “uyku” anlamına istişhâd edilmiştir.¹³⁹ Âyetteki الْبَرْد kelimesi, müfessirlerce daha çok “serinlik” şeklinde anlaşılmasına rağmen,¹⁴⁰ müellifin söz konusu âyeti bu kelimenin ikincil anlamına şâhid olarak kullanması dikkat çekicidir.

29. { تَدْعُو مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّى }¹⁴¹

“O (ates), imandan yüz çevirip arkasını döneni çağırır”.

Âyet altıncı bölümdeki دَعَا fiilinin دَعَا اللَّهُ فَلَانًا بِمَا يَكْرَهُ cümlesindeki anlamına şâhid olarak gösterilmiştir. Fiil, bu cümlede “maruz bıraktı” anlamına gelmektedir. Buna göre, cümle “Allah, bir kişiye hoşlanmadığı bir durumu indirdi, onu bir sıkıntıya maruz bıraktı.” anlamına gelmektedir.¹⁴²

30. { تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا }¹⁴³

“Rabbimizin şâni çok yücedir.”

Müellif bu âyeti altıncı bölümdeki الْجَدُّ kelimesinin “yücelik” anlamına istişhâd etmiştir. Bu anlamda, kelime âyette Allah'ın yüceliğine işaret etmektedir.¹⁴⁴

31. { لَنْزَكَّيْنًا طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ }¹⁴⁵

“Şüphesiz siz hâlden hâle geçeceksiniz.”

Müellif altıncı bölümde alıntılacağı bu âyeti الطَّبَقُ kelimesinin ikileme olarak kullanıldığında ardışıklık anlamına gelmesine şâhid göstermiştir. Kürâf önce bu kullanımı örnekle açıklamış, koyunların ardı ardına doğum yapması durumunda “وَلَدَتْ طَبَقًا وَطَبَقَةً” denildiğini ifade etmiştir. Bu örneğin ardından müellif, yukarıdaki âyeti alıntılamış, âyetteki “طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ” ifadesinin “birbirini

¹³⁷ Kürâunneml, el-Münecced fi'l-luğa, 44.

¹³⁸ en-Nebe' 78/24.

¹³⁹ Kürâunneml, el-Münecced fi'l-luğa, 140.

¹⁴⁰ Muḳâtil b. Suleymân, Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân, 4/563; Ṭaberî, Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli 'âyi'l-Ḳur'ân, 24/163; Zemaḫşerî, el-Keşşâf, 1173.

¹⁴¹ el-Me'âric 70/17.

¹⁴² Kürâunneml, el-Münecced fi'l-luğa, 200.

¹⁴³ el-Cinn 72/3.

¹⁴⁴ Kürâunneml, el-Münecced fi'l-luğa, 163.

¹⁴⁵ el-İnşikâḫ 84/19.

takip eden haller" anlamına geldiğini belirtmiştir. Kürâ', benzer bir kullanımı Ka'b bin Züheyr'in (ö. 24/645 [?]) şu beyti ile örneklendirmiştir.¹⁴⁶

كَذَلِكَ الْمَرْءُ إِذَا يُنْسَأُ لَهُ أَجَلٌ يُرَكَّبُ بِهِ طَبَقٌ مِنْ بَعْدِهِ طَبَقٌ¹⁴⁷

"Eceli uzatılırsa, insanoglu,
Bir halden başka bir hale geçer."

.32 {هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ}¹⁴⁸

"Dehşeti her şeyi kaplayan felâketin haberi sana geldi mi?"

Altıncı bölümde geçen bu âyet, الْغَاشِيَةِ maddesinin "örtüp kaplayan" anlamına şahid olarak gösterilmiştir. Müellif bu kelimeyi, كُلُّ مَا عَشِيكَ "seni örten herşeydir" şeklinde açıklamış, daha sonrasında ilgili âyeti zikretmiştir.¹⁴⁹

.33 {أَفْرَأُ بِاسْمِ رَبِّكَ}¹⁵⁰

"Rabbinin adıyla oku!"

Bu âyet, Hz. Peygamber'in ilk vahiy nâzil olduğundaki durumunu betimleyen ve müellif tarafından sözlükte istîşhâd amaçlı yer verilen merfû' bir hadiste alıntılanmıştır. Hadiste, Hz. Peygamber'in vahye muhatap olması sebebiyle yaşadığı sarsıntıdan dolayı "beni örtün, beni örtün" buyurduğundan bahsedilmektedir. Müellif bu durumu "Allah Resûlü (sav) 'Alak Sûresi'nin birinci âyeti {أَفْرَأُ بِاسْمِ رَبِّكَ} nâzil olduğunda titreyen omuz etleriyle geldi ve "Beni örtün, beni örtün" buyurdu." şeklinde aktarmıştır.¹⁵¹ Söz konusu merfû' rivâyet, hadis kaynaklarında فَرَجَعَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ تَرَجُّفٌ بَوَادِرُهُ، حَتَّى دَخَلَ عَلَى خَدِيجَةَ، فَقَالَ: زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي şeklinde yer almaktadır.¹⁵²

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm âyetleriyle yapılan istîşhâd, Arap dili çalışmalarında dilcilerin sıklıkla başvurduğu temel yöntemlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Nahiv, belâgat ve lugat âlimleri tarafından yoğun şekilde kullanılan bu yöntemin, hicrî 3. yüzyıl sonlarında yaşamış Kürâunneml'in *el-Münecced fi'l-luğa* adlı müşterek lafız sözlüğünde de çeşitli örnekleri görülmektedir. Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*' da toplam 33 âyete yer vermiş, bunların 32 tanesi ile istîşhâd etmiştir. Eserde istîşhâd malzemesi olarak kullanılan Arap şiiri örneklerine göre

¹⁴⁶ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 251.

¹⁴⁷ Ka'b bin Züheyr, *Dîvânü Ka'b bin Züheyr*, thk. 'Alî Fâ'ûr (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1997), 56.

¹⁴⁸ el-Ğâşiye 88/1.

¹⁴⁹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 274.

¹⁵⁰ el-'Alak 96/1.

¹⁵¹ Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa*, 136.

¹⁵² Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buĥârî, *Şaĥîhu'l-Buĥârî*, thk. Muştafa Dîb el-Buġâ (Dimaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 1993), "Kitâbu't-Tefsîr", 444 (No. 467).

bu sayı oldukça azdır. Bunun nedeninin, niceliksel açıdan Kur'an âyetlerinin Arap şiirine kıyasla daha sınırlı bir örneklem sunması olduğu söylenebilir.

Kürâ'ın istişhâd yöntemi incelendiğinde, işlevsel ve amaca odaklı bir yaklaşım sergilediği; bu nedenle okuyucuya anlamı aktarmaya yetecek şekilde, âyetleri kısmen zikrettiği görülmektedir. Kürâ' ayrıca bazı maddelerde âyetleri kelimenin daha az bilinen anlamlarına istişhâd etmiştir. İlgili âyetlere tefsirlerde verilen anlamlar incelendiğinde, müellifin verdiği anlamın tefsirciler tarafından yaygın olarak tercih edilmediği görülmektedir. Sözlüğün bir müşterek lafız sözlüğü olduğu göz önünde bulundurulduğunda; Kürâ'ın sözcüklerin ana anlamları dışındaki anlamlarını da ortaya koymayı amaçladığı, bu nedenle de âyetlerin alternatif anlamlarını tercih ettiği düşünülebilir. Kürâ', sözlükte âyetlerle istişhâd yaparken sözcüklerin çeşitli lehçelerde hangi anlamlarda kullanıldığına da değinmiştir. Bu durum, müellifin çok anlamlılığın sebeplerinden biri olan lehçe farklılıklarını ortaya koymayı amaçladığını göstermektedir.

Müellif, bazı maddelerde kelimenin anlamını birden fazla şâhid ile delillendirmiş, bu durumda her zaman önce âyeti zikretmiştir. Bu yaklaşımından, Kürâ'ın istişhâd ettiği âyetin anlamına da ayrıca şiirle istişhâdda bulunduğu ve anlamı bu şekilde güçlendirdiği anlaşılmaktadır. Âyetleri her zaman birincil şâhid olarak göstermesi Kürâunneml'in Kur'ân âyetlerini dilsel açıdan şiirden daha güvenilir bir otorite olarak kabul ettiği anlamına gelmektedir.

Kürâunneml, *el-Münecced fi'l-luğa'* da yer verdiği 33 âyet içerisinde, şâzz kırâatle yalnızca bir yerde istişhâdda bulunmuştur. Bilinen bir kıyasa aykırı olmamak şartıyla şâzz kırâatlerle istişhâd konusunda icmâ' bulunmasına rağmen, Kürâ'ın bu konuda titiz davrandığı ve bunu çok tercih etmediği anlaşılmaktadır. Bunun dışında müellif, sözlüğün son maddesi olan *يُسْت* maddesine, *أَفَلَمْ يَيْسَ الَّذِينَ آمَنُوا* "İman edenler anlamadılar mı ki" âyeti ile istişhâd etmiş ve âyetin kırâat farklılıklarıyla ilgili tartışmalı bir rivâyete detaylı bir şekilde değinmiştir. Böyle bir sözlükte söz konusu rivâyetin yer almasının gerekliliği tartışmalı olsa da Kürâ'ın bu rivâyeti aktarmasının muhtemel nedeni, âyetteki kelimenin alternatif okunuşu olarak aktarılan *يَيْس* kelimesinin, anlamsal açıdan *يَيْس* fiilini açıkladığını düşünmesidir. Ayrıca müellifin hocasından, kırâat farklılıklarına dair bu rivâyeti detaylı şekilde aktarması, onun yalnızca lugat sahasında değil, aynı zamanda kırâat ve tefsir sahasında da bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Ancak, kendisinden sonra gelen müellifleri etkileyen, Arap sözlükçülüğüne önemli katkılar sunan Kürâunneml ve sözlüğü *el-Münecced fi'l-luğa* üzerine yeterli sayıda çalışmanın bulunmadığı dikkat çeken bir durumdur. Bu nedenle hem bu eserin özelliklerini hem de müellifin sözlük türündeki diğer eserlerini inceleyen daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler/The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: Ş.Savaş (%70), R.Ege (%30) Veri toplanması / Data collection: Ş.Savaş (%70), R.Ege (%30) Veri Analizi / Data Analysis: Ş.Savaş (%70), R.Ege (%30) Makalenin Yazımı / Writing up: Ş.Savaş (%70), R.Ege (%30) Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: Ş.Savaş (%70), R.Ege (%30).

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasen el-Mucâsi'î el-Belhî el-. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hudâ Maḥmûd Kırâ'a. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1990.
- A'sâ, Meymûn b. Kays el-. *Dîvânü'l-A'sâ el-Kebîr*. thk. M. Muḥammed Ḥuseyn. Kâhire: Mektebetü'l-âdâb bi'l-cemamîz el-maṭba'atü'n-nemûzeciyye, 1950.
- Bağdâdî, İsmail Paşa el-Bâbânî el-. *Hediyyetu'l-ârifîn: Esmâu'l-müellifîn ve âşâru'l-muşannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Müessesetü't-târîhi'l-'Arabî, 1951.
- Beydâvî, Ebû Sa'îd 'Abdullâh b. 'Ömer el-. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muḥammed 'Abdurrahmân el-Mar'aşlî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî, 1997.
- Buḥârî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-. *Şahîhu'l-Buḥârî*. thk. Muştafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 1993.
- Çelik, Cihat , Yaşar, Hüseyin. "Sahîh Kırâatlerin Tercihinde Şiir ile İstîşhâd Yönteminin Bir Tahlili." *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 18 (Haziran 2024) 1-22. <https://doi.org/10.47502/mizan.1423883>.
- Cenâbî, Aḥmed Nuşayyif el-. *ed-Dirâsâtü'l-luğaviyye ve'n-naḥviyye fî Mısr*. Kâhire: Mektebetü dâru't-türâs, 1977.
- Cevherî, İsmâ'îl b. Hammâd el-. *Tâcu'l-luğa ve Şîḥâhu'l-'Arabiyye*, thk. Aḥmed 'Abdulgaffûr 'Atṭâr. Beyrût: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1987.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Osmân el-Mevşîlî el- *el-Muḥteseb fî tebyîni vucûhi şevâzi'l-kırâ'ât ve'l-îdâhi 'anhâ*. thk. Muḥammed 'Abdulkādir 'Aṭâ. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1998.
- Durmuş, İsmail. "İstîşhad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Durmuş, İsmail. "Kürâunneml". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/ 561-562. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretü'l-luğa*. thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî. Beyrût: Dâru'l- 'ilm li'l-melâyîn, 1987.
- Efgânî, Sa'îd el-. *Fî uşûli'n-naĥv*. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1987.
- Eşrî, Muhammed Behcet el-, Aĥmed Hasan ez- Zeyyât. *Dîvânü Vaddâh el- Yemen*. thk. Muhammed Ĥayru'l-beĥâ'î. Beyrût: Dâru şâdir, 1996.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Aĥmed b. el-Herevî el-. *Tehzîbu'l-luğa*. thk. Muhammed 'Avd Mir'ab. 8 Cilt. Beyrût: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî, 2001.
- İbn Fâris, Ebû'l-Ĥuseyn Aĥmed el-Ĥazvînî. *Mu'cemu meĥâyisi'l-luğa*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-fikr, 1979.
- Gündüzöz, Soner. "Arap Sözlükbilimi ve Sözlük Çalışmaları". *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*. ed. İsmail Güler. İstanbul: İSAM yayınları, 2014.
- Ĥalîl b. Aĥmed el- Ferâhîdî. *el-Cümel fî'n-naĥv*. thk. Faĥruddîn Ĥabâve. Beyrût: Mü'essesetü'r-risâle, 1995.
- Ĥalîl b. Aĥmed el- Ferâhîdî. *Kitâbu'l- 'ayn*. thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî, Mehdî el-Maĥzûmî. 8 Cilt. Beyrût: Dâru ve Mektebetü'l-hilâl, 1988.
- Hamdanî, Ebû Firâs el-. *Dîvânu Ebî Firâs el-Hamdanî*. thk. Sâmi ed-Dehhân. Beyrût: Mektebetü'd-Doĥtor Mervân el-'Atiyye, 1944.
- İnanç, Yonis. *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.
- Ĥabâĥbî, Şemseddîn Muhammed el-Ĥalîl el-. *İzaĥu'r-rumûz ve miftâhu'l-künûz*. thk. Aĥmed Ĥalîd Şükrî. 'Ammân: Dâru 'Ammâr, 2003.
- Kâmeş, Aĥmed. "el-Ĥadîşü'n-Nebeviyyü şâhiden luĥaviyyen fî'l-mu'cemâti'l-ĥadîmeti mine'l-'Ayn ile'l-Lisân". *Mecelletü Câmî'ati'l-Emîr 'Abdulkâdir li'l-'ulûmi'l-İslâmiyyeti* 32/1 (2018), 185-208.
- Kapar, Mehmet Ali. "Hevâzin (Benî Hevâzin)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/276-277. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ĥâsım b. Sellâm, Ebû 'Ubeyd. *Fedâ'ilu'l-Ĥur'ân*. thk. Mervân el-'Aĥiyye vd. Dımaşk; Beyrût: Dâru İbn Keşîr, 1995.
- Ka'b b. Züheyr. *Dîvânü Ka'b bin Züheyr*. thk. 'Alî Fâ'ûr. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1997.
- Ĥıftî, Cemâlüddîn 'Ali b. Yûsuf el-. *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuĥât*. nşr. Muhammed Ebu'l-Faĥl İbrâhîm. 4 Cilt. Ĥâhire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, 1986.
- Kutsal Kitap, Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2009.
- Kürâunneml, Ebu'l-Hasen 'Alî b. el-Hasen el-Hünâî. *el- Münteĥab min ĥarîbi kelâmi'l-'Arab*. thk. Muhammed b. Aĥmed el-'Ömerî. Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Ĥurâ, 1989.
- Kürâunneml, Ebu'l-Hasen 'Alî b. el-Hasen el-Hünâî. *el-Mücerred fî ĥarîbi kelâmi'l-'Arab ve luĥâtiha*. thk. Muhammed b. Aĥmed el-'Ömerî. Mekke: Mektebetü's-şakâfeti'd-dîniyye, 1992.

- Kürâunneml, Ebu'l-Hasen 'Ali b. el-Hasen el-Hünâi. *el-Münecced fi'l-luğa*. thk. Ahmed Muhtâr 'Ömer - Dâhî 'Abdulbâkî. Kâhire: 'Aleml-kütüb, 1988.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru şâdir, 1993.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. 'Abdullâh Maḥmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrût: Dâru ihyâi't-turâsi, 2002.
- Muskerî, Seyf b. Sâlim b. Fuḍayl el-. "Beyne'l-mezhebeyn: Kürâ'unneml enmûzecen", *'Alâmu ve menâhicü fi şinâ'ti'l-mu'cemiyyeti: Kürâ'unneml ve cühûdühü'l-luğavîyyeti nemûzecen*. Ed. Komisyon. 'Ummân: Meṭâbi'u vizâratil-'ilâm, 2022.
- Naşşâr, Hüseyin. *el- Mu'cemu'l- 'Arabi: Neş'etuhû ve taṭavvuruhû*. Kâhire: Dâru'l-Mısr li't-tibâ'ati, 1988.
- İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk. *el-Fihrist*. thk. Rızâ Teceddüd. Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1971.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. *Kur'ân ve Hadisin Arap Gramerindeki Rolü*. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2007.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Faḥrûddîn Muhammed b. 'Ömer b. Hüseyin er-. *Mefâtîhu'l-ğayb*. Beyrût: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî, 1999.
- Sarıçam, İbrahim. "Neha' (Benî Neha')". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/535. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen 'Alî b. İsmâ'îl. *el-Muḥkem ve'l-muḥîtu'l-a'zam*. thk. 'Abdülhamîd Hendâvî. 11 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2000.
- Suyûtî, Celâlüddîn 'Abdurrahmân es-. *Buğyetü'l-vu'ât fi ṭabaḳâti'l-luğavîyyîn ve'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm. Beyrût: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1981.
- Suyûtî, Celâlüddîn 'Abdurrahmân es-. *el-İktirâh fi uşûli'n-naḥv*. thk. 'Abdulhakîm 'Atiyye. Dimaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2006.
- Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî eṭ-. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli 'âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuḥsin et-Turkî. 26 Cilt. Kâhire: Dâru hicr, 2001.
- Taşpınar, İsmail. "Ba'l". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/553-554. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İbnü't-Ṭayyib Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed eṣ-Şarkî. *Taḥrîrû'r-rivâye fi taḳrîri'l-Kifâye*. thk. 'Ali Hüseyin el-Bevvâb. Riyâd: Dâru'l-'ulûmi li't-tibâ'ati ve'n-neşr, 1983.
- Yâkût el-Ḥamevî, Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî. *Mu'cemu'l-'udebâ: İrşâdu'l-erîb 'ilâ ma'rifeti'l-edîb*. thk. İhsân 'Abbâs. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1993.
- Zemaḥşerî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-. *el-Keşşâf 'an ḥaḳâ'iki't-tenzîli'n-nâṭıḳ 'an deḳâ'iki't-te'vîl*. Beyrût: Dâru'l-me'ârif, 2009.
- Zemaḥşerî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-. *Esâsu'l-Belâğa*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sevd. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1998.
- Zirikî, Hayruddîn b. Maḥmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dimeşkî ez-. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 2002.

Züheyr b. Ebî Sülmâ. *Dîvânü Züheyr b. Ebî Sülmâ*. thk. 'Alî Ḥasen Fâ'ûr. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1988.

Zürkânî, Muhammed 'Abdül'azîm. *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. thk. Fevvâz Aḥmed Zemerlî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru't-turâşî'l-'Arabî, 1995.

'Alî Ebu'l-Mekârim. *Usûlü tefkîri'n-naḥvi*. Ḳâhire: Dâru'l-ğarîb, 2007.